

רגשות משפחתיים

לפני שבועיים, בשיחתנו על פרשת קדושים, כתבתי שהיהדות היא יותר מאתניות. היא קריאה לקדושה. אולם במובן מסוים אחד יש ביהדות ממד אתני חשוב. המחשה קולעת שלו מספקת אנקדוטה משנות השמונים. ברחבי ניו-יורק נתלו כרזות ענק עם הסיסמה "יש לך חבר בבנק צ'ייס מנהטן". מתחת אחת מהן, כך סופר, שרבט ישראלי את המילים "אבל בבנק לאומי יש לך משפחה". היהודים הם משפחה מורחבת אחת, והם יודעים את זה.

בפרשת בהר הדבר ניכר במיוחד. המצוות החברתיות שם, בויקרא פרק כ"ה, אמורות בלשון משפחתית:

וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך, אל תונו איש את אחיו (פסוק יד).

כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו וְכָאֵלֹהֶיךָ קָרַב אֵלָיו וְנָאַל אֶת מִמְכָר אָחִיו (פסוק כה).

וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך, והחזקת בו; גר ותושב וְחֵי עִמָּךְ. אל תקח מאתו נֶשֶׁךְ וּמַרְבִּית, וְנָרְאֵת מֵאֲלֵהֶיךָ וְחֵי אָחִיךָ עִמָּךְ (פסוקים לה-לו).

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לו, לא תעבד בו עבד עבד (פסוק לט).

"אחיד", בפסוקים אלה, אין פירושו אח ממש. לעתים משמעו "קרובך", אך בדרך כלל הוראתו "אחד מבני ישראל, כמוך". זוהי דרך מיוחדת במינה לחשוב על החברה ועל חובותיו של הפרט לזולתו. אנו היהודים איננו רק אזרחיה של אותה מדינה או מאמיניה של אותה דת. אנו חברים באותה משפחה מורחבת. אנחנו - אם באופן ביולוגי, אם בשל בחירה - צאצאיהם של אברהם ושרה. רוב ההיסטוריה שלנו משותפת. בחגים כולנו מעלים אותם זיכרונות. חושלנו באותו גיא צלמוות. אנחנו יותר מחברים; אנחנו משפחה.

מושג המשפחה הוא יסוד מוסד ביהדות. חשבו על ספר בראשית, נקודת הזינוק של התורה. אפשר היה לצפות שכתבי הקודש שלנו ייפתחו בספר שיציג את עקרונות האמונה, שיעמיד דוקטרינה דתית, שינסח דוגמות. אך לא. ספר בראשית אפילו איננו, בעיקרו, ספר פולמוסי נגד האלילות. זהו ספר על משפחות: בעלים ורעיות, הורים וילדים, אחים ואחיות.

באחד מרגעי המפתח שבתורה, אלוהים עצמו מגדיר את יחסיו עם בני ישראל במונחים משפחתיים. הוא מורה למשה לומר בשמו לפרעה "בְּנֵי בְכָרֵי, יִשְׂרָאֵל" (שמות ד, כב). כאשר משה רוצה להסביר לבני ישראל מדוע חובתם להיות קדושים הוא אומר "בְּנֵים אֲתֶם לֵה' אֱלֹהֵיכֶם" (דברים יד, א). אם ה' הוא אבינו, הינה כולנו אחים ואחיות. הזיקות הקושרות בינינו נטועות בלב לבה של הווייתנו.

והמשכיות, ריבוי דורות, היא תנאי חיוני למימוש התמורות שהיהדות מצפה מהיהודים לחולל בעולם. שום דור יחיד לא היה מחולל לבדו. מכאן חשיבותה של המשפחה כמקום של חינוך ("וּשְׁנַנְתֶּם לְבָנֵיכֶם") ושל הנחלת הסיפור הלאומי מדור לדור, בייחוד בפסח שולחן הסדר.

טעם נוסף למשפחתיות של היהדות היא שהרגש המשפחתי הוא הזיקה המוסרית הראשונית והחזקה ביותר. ידועה תשובתו של המדען הבריטי ג' ב' ס' הולדיין לשאלה אם היה קופץ לנהר כדי להציל את אחיו הטובע. הוא ענה, "לא, אבל הייתי קופץ כדי להציל שני אחים שלי, או שמונה מבני דודי". הולדיין התכוון לכך שמחצית המטען הגנטי של אדם זהה לזו של אחיו, ושמינית המטען הגנטי של אדם זהה לזו של בן דודו – ועל כן אדם "שקול", כביכול, לשני אחים שלו (שני חצאי מטענו הגנטי), או לשמונה בני דודים שלו. האדם שואף להעביר הלאה את מכלול הגנים שלו, ולכן "משתלם" לו להסתכן למען הצלת מטען גנטי השקול, בסך הכול, לשלו. הולדיין התכוון כמובן להמחיש רעיון זה באופן ציורי; איש לא יעשה חשבון כזה ברגע האמת – אך זו המחשה לדחף המשפחתי הטבעי. הרעיון, המכונה "ברירת השארים", הוא הצורה הבסיסית ביותר של האלטרואיזם האנושי. עימו נולד החוש המוסרי.

זוהי תובנת יסוד, לא רק בביולוגיה אלא גם בתיאוריה המדינית. המשפחה היא משפנו הראשוני של האלטרואיזם. בה אנו מעבירים את הגנים שלנו לדור הבא. בה גלומה האפשרות להמשיך את עצמנו לאחר מותנו. אדמונד פֶּרְק כתב כי התחושה של "קשר אל יחידת-המשנה, אהבה למחלקה הקטנה שאליה אנו משתייכים בחברה, היא העיקרון הראשון (הנרע כביכול)

הנביאים המשיכו ופיתחו את המטפורה הזו. הנביא הושע מתאר בפסוקים מלבכים את אלוהים כהורה המלמד את ילדו ללכת ומלווהו בהידוסיו הראשונים: "כִּי נָעַר יִשְׂרָאֵל וְאֶהְיֶה וּמִמְצָרִים קָרָאתִי לְבָנִי ... וְאֲנֹכִי תַרְגְּלֹתִי לְאֶפְרַיִם קָחֶם עַל זְרוּעֹתָיו... וְאֶהְיֶה לָּהֶם כְּמָרִימִי עַל עַל לְחִיקָם וְאֵט אֶלְיוֹ אוֹכִיל" (הושע יא, א-ד).

אותו דימוי מופיע גם בפי חז"ל. רבי עקיבא טבע אחד ממטבעות התפילה המפורסמים ביותר, "אבינו מלכנו". זהו ביטוי מדויק ומחושב. אלוהים הוא אכן הריבון, המחוקק והשופט שלנו, אך עוד קודם לכן הוא ההורה שלנו ואנחנו ילדיו. על כן אנחנו מאמינים שמידת הרחמים תגבר תמיד על מידת הדין.

הרעיון שהיהודים כולם בני משפחה מורחבת זוכה לביטוי מרשים בהלכות מתנות עניים של הרמב"ם:

כל ישראל והנלווה אליהם כאחים הם, שנאמר בְּנִים אַתֶּם לַה' אֱלֹהֵיכֶם" (דברים יד, א); אם לא ירחם האח על אחיו, מי ירחם עליו? ולמי עניי ישראל נושאים עיניהן, הַלְגוּיִים ששונאים אותן ורודפים אחריהם? הא אין עיניהן תלויות אלא לאחיהן.¹

תחושה זו של קרבה, אחווה וקשרי משפחה עומדת ביסוד התפיסה כי "כל ישראל ערבים זה בזה". או כמאמרו של רבי שמעון בר יוחאי על עם ישראל, "לקה אחד מהן – כולן מרגישים".²

מדוע נבנתה היהדות על פי דגם משפחתי זה? טעם ראשון: כדי ללמדנו שה' לא בחר אליטה של צדיקים או חבורה של תמימי דעים. הוא בחר משפחה – צאצאי אברהם ושרה – שתתרחב במהלך הדורות. אין למשפחה מתחרים ביצירת המשכיות;

לרגשי חיבה בתחום הציבורי. זו החוליה הראשונה בשרשרת המצעידה אותנו אל האהבה למולדתנו ולכלל האדם.³ אלקסיס דה-טוקוויל כתב כי "כל זמן שנשמר הרגש המשפחתי, מעולם לא היה המתנגד לעריצות בודד לנפשו; הוא הביט סביבו ומצא לו תומכים, ידידי מורשת ושארי בשר".⁴ הביולוגיה, המוסר והחברה נפגשים. משפחות חזקות הן הבסיס לחברה חופשית. כשהמשפחה חזקה יש תחושת אלטרואיזם הניתנת להרחבה כלפי חוץ: מהמשפחה אל החברים, אל השכנים ואל הקהילה, ומשם אל האומה כמכלול.

כאשר, לאחר שנים רבות של פרידה, הם נפגשים, מתחבקים והולכים איש איש לדרכו. סיפור יוסף ואָחיו מתחיל באיבה אך נגמר בסליחה ובפיוס. אפילו המשפחות הבלתי־תפקודיות ביותר יכולות לשוב ולהתלכד.

עם ישראל נשאר משפחה. תכופות הוא שסוע, תמיד הוא מתווכח, אבל הוא מלוכד בקשר משותף של גורל. כפי שמזכירה לנו פרשתנו, האדם שנפל ומך הוא אחינו (או אחותנו), וידנו היא היד שצריכה לעזור לו לקום.

תחושת משפחתיות זו היא שהחזיקה את היהודים מקושרים ברשת של ערבות הדדית אף כי נפוצו על פני תבל כולה. האם רשת זו עודה קיימת? לפעמים, השסעים בעולם היהודי עמוקים כל כך, והעלבונות שקבוצה אחת מטיחה בחברתה כה גסים, שהמתבונן מתפתה לחשוב שהרשת אבדה ואיננה. בשנות החמישים גרס מרטין בובר שהעם היהודי, במוכּן המסורתי של מושג זה, אינו קיים עוד. כנסת ישראל, אומת הברית העומדת כהוויה אחת לפני האלוהים, איננה. בובר חשב שהקרעים בין יהודים ליהודים – בין דתיים לחילונים, בין אורתודוקסים לשאינם כאלה, בין ציונים ללא־ציונים – פוררו את העם עד כדי כך שאבדה תקוות האיחוי.

עמדתו זו התגלתה כנחפזת. היא הופרכה על ידי אותה סיבה עצמה העושה את הזיקה המשפחתית לבסיסית כל כך. אם רבתם עם חבר, מחר הוא לא יהיה עוד חבר שלכם. אבל אם רבתם עם אחיכם, גם מחר הוא יוסיף להיות אחיכם. ספר בראשית מלא בסיפורים של יריבות אחים, אך לא כולם נגמרים באותו אופן. סיפור קין והבל נגמר ברצח הבל. סיפור יעקב ועשו מגיע לשיאו

שאלות לשולחן השבת

- למה לדעתכם יש כל כך הרבה ויכוחים ומריבות בתוך משפחות?
- האם אתם יכולים להצטרף למשפחה שלא נולדתם בה? האם יכול אדם להצטרף לעם ישראל גם אם לא נולד יהודי?
- האם אתם מרגישים קשורים ליהודים מחלקים אחרים של העולם?

1 משנה תורה, הלכות מתנות עניים י, ב.

2 מכילתא דרשב"י לשמות יט, ו.

3 ארמנד ברק, מחשבות על המהפכה בצרפת, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם, תשנ"ט, פרק שני, עמ' 62.

4 אלקסיס דה-טוקוויל, הדמוקרטיה באמריקה, מצרפתית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם, תשס"ח, כרך א, חלק ב, פרק ט ("על הסיבות העיקריות המסייעות לקיים את הרפובליקה הדמוקרטית בארצות הברית"), עמ' 331.